

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
Одеський орден Трудового Червоного Прапора
державний університет ім. І.І.Мечникова

На правах рукопису

ТАМБОВЦЕВ Геннадій Вілійович

**ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ
ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ**

11.00.02 - економічна і соціальна географія

Автореферат

дисертації на здобуття вченого ступеня

кандидата географічних наук

Одеса - 1996

Дисертацією з рукопис

Робота виконана на кафедрі економічної і соціальної географії
Сімферопольського державного університету ім. М.В.Фрунзе

Наукові керівники:

кандидат географічних наук, професор
І.Т. Твердохлєбовкандидат географічних наук, доцент
М.В.КузнецовОфіційні опоненти: доктор економічних наук,
професор **В.М.Степанов**кандидат географічних наук, доцент
Й.В.МирянПровідна організація - Харківський державний університет
ім. О.М.ГорькогоЗахист дисертації відбудеться "6" березня 1996 р.о 16 годині на засіданні спеціалізованої Вченої ради

Д.05.01.04 Одеського державного університету ім. І.І.Мечникова

за адресою: 270058, М-Одеса, Шампанський провулок, - 2 ГТФ.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Одеського
державного університету: 270000, м.Одеса, вул. Преображенська, 24Автореферат розісланий "25" січня 1996 р.Вчений секретар спеціалізованої
Вченої ради, кандидат географічних
наук, доцент
П.І.Жанталай

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Протягом останніх років у економіко-географічній науці спостерігається зростання інтересу до екологічних проблем, викликане якісними зрушеннями в масштабах і наслідках енерго-речовинного обміну між суспільством і природою. Ситуація, що склалася, призвела до того, що екологічні фактори стали відігравати помітну роль не лише в природних, але й у соціально-економічних процесах. Тому об'єктивно настає час розробки наукових концепцій господарського розвитку окремих територій, коли будь-який вплив на природу вважається економічним лише тоді, якщо він екологічний, інакше шкідливий для людини дисонанс у природно-суспільній взаємодії неминучий.

Поглиблення процесу соціально-економічних перетворень в Україні в умовах переходу до ринкової економіки породжує об'єктивну необхідність комплексного розвитку регіонів на основі раціонального використання місцевих природних, економічних і трудових ресурсів.

Найбільш конструктивним і універсальним засобом вирішення поставленого завдання видається еколого-економічне районування території, оскільки воно враховує весь комплекс факторів, що зумовлюють просторову диференціацію еколого-економічних процесів і відповідних їм природно-господарських систем.

Тезретико-методологічне обґрунтування концепції еколого-економічного районування, поглиблення методики його здійснення, визначення еколого-економічних районів (ЕЕР) у структурі природно-господарських систем стає базою для впровадження природоохоронних вимог у практику і проектування регіонального розвитку.

Еколого-економічне районування і облік природоохоронних перетворень в організації території є особливо актуальним для регіонів із загостреною еколого-економічною ситуацією, до яких і належить Запорізька область. Воно дає можливість визначити найбільш суттєві завдання оптимізації навколишнього середовища в регіоні, зосередити зусилля органів місцевого самоврядування на здійсненні еколого-економічних заходів.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є природно-господарська система Запорізької області та еколого-економічні процеси, що відбуваються в її структурі. Предмет дослідження - еколого-економічні райони області у зв'язку

з оптимізацією природокористування і поліпшення екологічної ситуації в регіоні.

Мета та завдання дослідження. Мета роботи полягає в подальшій розробці концептуальних основ еколого-економічного підходу до районування природно-суспільної взаємодії на прикладі Запорізької області, в основі якого лежить рангування внутрішньорегіональної організації еколого-економічних процесів, що відображають динаміку впливу антропогенної діяльності на природу. Досягнення цієї мети спиралося на розв'язання комплексу теоретичних і практичних завдань:

- визначення методологічних і методичних підходів еколого-економічного районування території обласного рівня;
- складання комплексної функціонально-генетичної характеристики еколого-економічних структур регіону;
- еколого-економічне районування Запорізької області і побудова картографічної моделі регіональної екологічної ситуації;
- обґрунтування основних проблем і шляхів раціонального природокористування в еколого-економічних районах Запорізької області на перспективу.

Методологічна основа, методи і використані матеріали.

Методологічною основою дослідження послужили наукові розробки в галузі економіко-географічного районування, екологізації і економізації наукових знань, пов'язаних із дослідженням проблем взаємодії суспільства і природи, визнання коеволуції людини і біосфери, обґрунтовані М.М.Варанським, В.І.Вернадським, М.М.Кодосовським, В.В.Сочавсю, Ю.Г.Саушкіним. Використовувались роботи географів В.О.Анучина, Д.Л.Арманда, В.І.Блануци, І.Я.Влехдіна, А.П.Голікова, І.О.Горленко, Ф.Д.Заставного, Р.А.Івануки, М.Г.Ігнатенка, О.М.Маринича, Й.В.Миріна, А.Е.Молодецького, М.М.Паламарчука, М.Д.Пістуна, В.А.Поповкіна, Г.О.Приваловської, В.П.Руденка, Л.Г.Руденка, Т.Г.Рунової, В.М.Степанова, О.Г.Топчієва, О.І.Шаблія, Г.І.Швебса, П.Г.Шищенко, економістів П.П.Воршевського, П.Ф.Веденічева, К.Г.Гофмана, В.К.Слосаренка, В.М.Трегобчука, М.П.Федоренка.

У процесі роботи були застосовані методи: системно-структурного аналізу, економіко-географічного районування, картографічний, територіально-компонентного балансу, нормативний, ресурсооцінковий, історичний та географічного прогнозу.

Дослідження здійснено на основі аналізу первинних ма

теріалів Запорізького управління статистики, запорізьких організацій і установ, зокрема, санепідемстанції, в т.ч. гідрохімічної і токсикологічної лабораторій, управління водних ресурсів, управління сільського господарства і продовольства, філіалу інституту "Укрземпроект", проектно-пошукової станції хімізації сільського господарства, матеріали "Регламенту радіаційного контролю району розміщення Запорізької АЕС", особисті спостереження автора під час польових робіт у складі Білозерської геолого-розвідувальної експедиції, географічної експедиції Мелітопольського педінституту і Сімферопольського університету 1990-1994 років.

Наукова новизна. У роботі вперше обґрунтована концепція оптимізації регіонального природокористування з позицій еколого-економічного підходу та районування території обласного рівня. Новим у дослідженні є комплексний функціонально-генетичний аналіз просторової диференціації еколого-економічних процесів, а також здійснення еколого-економічного районування Запорізької області. Виявлені чотири еколого-економічні райони, що формуються в місцях порушення екологічної рівноваги. Основою виникнення ЕЕР є рівень і наслідки технологічної участі виробництва у межах конкретної території.

У роботі вперше розроблені графічні моделі природно-суспільної взаємодії і картографічні моделі ЕЕР, що відображають територіальні особливості і тенденції розвитку еколого-економічних районів, їх проблеми, на базі чого запропоновані напрямки раціонального природокористування у межах Запорізької області.

Головні положення, що висираються на захист.

1. Еколого-економічне районування Запорізької області, його сутність, фактори і умови формування та розвиток еколого-економічної взаємодії у межах виділених районів.
2. Напрямки і тенденції еволюції еколого-економічних районів та заходи щодо поліпшення екологічної ситуації у Запорізькій області.
3. Проблеми оптимізації регіонального природокористування і охорони навколишнього середовища у регіоні.

Теоретичне і практичне значення дослідження. Вивчення та аналіз конкретних матеріалів дали змогу обґрунтувати теоретичні положення, методичні принципи і критерії виділення еколого-економічних районів у межах однієї з індустріально розвинутих областей України.

Наслідки дослідження дозволили скласти сучасну комплексну характеристику еколого-економічних районів, виявити проблеми і визначити прогноз їх розвитку. Конкретні науково-методичні рекомендації дисертації використані Головним управлінням архітектури і містобудування м.Запоріжжя, Запорізьким обласним управлінням сільського господарства і продовольства як наукова основа здійснення заходів щодо раціоналізації територіального виробництва з метою підвищення його еколого-економічної ефективності. Результати еколого-економічної оцінки території за ступенем сприятливості, пропозиції щодо покращення їх охорони та відтворення використовуються Управлінням земельних ресурсів Запорізької області. Картографічні матеріали надані Державному управлінню охорони навколишнього природного середовища Запорізької області для практичного використання з урахуванням місцевих умов. Розроблені методичні підходи можуть використовуватися при дослідженні ЕЕР інших адміністративних областей. Частина висновків і положень роботи впроваджені в навчальний процес на природничо-географічному факультеті Мелітопольського державного педагогічного інституту під час читання лекційних курсів "Економічна і соціальна географія України", "Фізична географія України", "Географія Запорізької області", проведення польових практик і експедицій.

Апробація роботи. Основні положення та наслідки дослідження доповідались та обговорювались на Загальносоюзній конференції "Географический анализ природных и социально-экономических образований" (Казань, 1986), регіональній науково-практичній конференції "Экология: проблемы образования и воспитания" (Переяслав-Хмельницький, 1990), міжнародній конференції (Україна, Мелітополь, 1993), на науковій конференції професорсько-викладацького складу Мелітопольського педагогічного інституту (1990-1995), на засіданні кафедри економічної і соціальної географії Сімферопольського державного університету ім. М.В.Фрунзе (1991), на розширеному засіданні Мелітопольського відділу Географічного товариства України (1992, 1994), науково-методичному семінарі природничо-географічного факультету МДПІ (1993, 1995).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 13 робіт, в т.ч. одна монографія. Загальний обсяг - 15,1 д.а., з них дві роботи - англійською мовою.

Обсяг і структура роботи. Робота складається із вступу,

трьох частин (9 розділів), заключної частини, списку використаної літератури і додатку. Дисертацію викладено на 183 сторінках машинопису, ілюстровано 15 картосхемами, 14 рисунками, 10 таблицями. Список літератури нараховує 165 найменувань, в т.ч. 2 англійською мовою.

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми, визначається об'єкт і предмет дослідження. У першій частині викладені теоретичні та науково-методичні основи еколого-економічного районування, визначається суть еколого-економічного підходу, пропонується методика і критерії виділення еколого-економічного району. Друга частина присвячена дослідженню районотворчих еколого-економічних факторів Запорізької області, впливу природної компоненти, соціально-географічних та історичних передумов на утворення і розвиток ЕЕР Запорізької області, подається методологічне обґрунтування сітки еколого-економічних районів області. У третьій частині розглянутий сучасний стан і перспективи розвитку ЕЕР, шляхи і тенденції їх еволюції, оптимізації регіонального природокористування і охорони навколишнього середовища. У заключній частині викладені головні результати проведеного дослідження.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ І ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЇ

Концепція еколого-економічного районування території обласного рівня.

Еколого-економічне районування є найважливішим конструктивним засобом географічного вивчення процесів взаємодії у системі "суспільство - природа". Існують різноманітні підходи до формування понять і категорій, принципів і етапів еколого-економічного районування. Найбільш повна схема еколого-економічного районування передбачає розв'язання таких завдань:

- типологія виділених районів на основі техногенного впливу на навколишнє середовище;
- погодження сітки еколого-економічних районів з адміністративними кордонами.

Найважливішою складовою частиною концепції еколого-економічного районування є обґрунтування його критерію і практичної ефективності. Критерієм виділення ЕЕР є рівень розвитку еколого-економічних відтворювальних процесів, який виявляється через категорії: забруднення; зруйнування; деградацію; антропогенного навантаження на природне середовище, зокрема таких факторів і сторін суспільства, як територіальна струк-

тура, концентрація і спеціалізація промислового комплексу і галузей АПК; густоти населення та його розселення; фактичних видів природокористування; реальних заходів щодо оптимізації навколишнього середовища тощо.

Таким чином, еколого-економічний район визначається як територія, у межах якої склався чи складається генетично однорідний природно-суспільний комплекс розширеного відтворення природного середовища, соціально-економічних умов проживання людини і відтворення суспільства в цілому. Він розглядається як вищий ранг цілісного організму ЕЕС і є результатом стійкої взаємодії певних видів економічної діяльності і природного середовища з формуванням відповідних просторово-часових характеристик впливу.

Методичні основи еколого-економічного районування.

Розв'язання завдання еколого-економічного районування потребує синтезу знань і методів різноманітних галузей науки, зокрема системного і програмно-цільового методів, порівняльно-географічного, статистичного, експерименту, аналогів, експертних оцінок і математичного моделювання. Згадані методи найбільш повно реалізуються в еколого-економічному підході до здійснення районування. Обов'язковим в еколого-економічному районуванні є визначення кількісних морфометричних особливостей таксонів, що виділяються. Так, рівень розвитку ЕЕР визначається не тільки і не стільки забрудненням, скільки оптимальним співвідношенням його екологічного (ЕЛ) і економічного (ЕК) структурних компонентів. Згідно з таким твердженням у межах ЕЕР необхідно виділяти три рівні розвитку:

1. $ЕК > ЕЛ$ - економіка розвивається на шкоду природі, а рекультивація середовища мінімальна.

2. $ЕК = ЕЛ$ - забезпечується рівновагоме природокористування і рекультивація середовища без різких навантажень на природу.

3. $ЕЛ > ЕК$ - примат екології в розвитку території (заповідники, заказники, природні резервати, компенсаційні зони), а господарське використання мінімальне.

За характером поєднання природно-суспільних впливів ЕЕР визначаються як інтегральні - з функціонуючою еколого-економічною системою і галузевої - з розвитком одного чи двох типів людської діяльності (селітебного, індустриального, аграрного, рекреаційного і т.ін.).

Нарешті, за часом формування і розвитку виділяються старі,

молоді і перспективні ЕЕС.

Природно-економічні фактори еколого-економічного районування Запорізької області.

Природну компоненту розвитку ЕЕС Запорізької області складає рівнинний характер поверхні (Запорізька внутрішня, Причорноморська і Приазовська берегова рівнини) і тільки Азовське плато (Могила Бельмак, 327 м) має хвилястий ерозійний рельєф - понад 50% площі зайнято схилами; родючі чорноземні ґрунти (1721,1 тис. га - 77,1% від загальної площі області); помірно-теплий клімат (сума активних температур - 3330 град. С); величезні запаси марганцевих руд (понад 2 млрд. т, Великотошмацьке родовище), залізної руди (понад 1.5 млрд. т - БМА, Корсацьке, Куксунгурське), гранітів (Янцевське, Мокрянське, Передаточненське), каолінів (Кінські Ровдори), лікувальних грязей (Азовське, Бердянські озера), мінеральної води (Вабанівське); близькість до Азовського моря тощо.

Серед природно-антропогенних осередків екологічних порушень слід виділити гранітні кар'єри, Запорізький залізорудний комбінат, Таврійський ГЗК, ГЕС на Дніпрі (м. Запоріжжя).

Важливим фактором еколого-економічного районування слід вважати особливості галузевої і територіальної структури виробництва і усталеної сітки поселень ЕЕС. Так, у регіоні набули розвитку чорна і кольорова металургія (41,7% у структурі основних фондів), машинобудування (32,2%), електроенергетика і промисловість будівельних матеріалів. Сільське господарство відрізняється особливо інтенсивним характером природокористування. З іншого боку, у Запорізькій області формується рекреаційне господарство, що висуває особливі вимоги до якості природного середовища.

Підвищену нестійкість і особливу сприйнятливість до антропогенного впливу мають степові агроландшафти. Так, в умовах застосування поливкової оранки, зрошення, значної повторюваності сильних вітрів і пилових бур загрозливих розмірів досягла ерозія ґрунту. Змив родючого шару перевищує 3,5 т/га на рік. Порушення екологічної рівноваги в ЕЕС Запорізької області призводить також активне застосування пестицидів, добрив, засолення ґрунтів у результаті зрошення, надмірне випасання худоби (овець у Приморському, Чернігівському, Ровівському і Куйбишевському районах), асувні явища на Бердянському і Вотиївському узбережжі Азовського моря та Каховського водосховища.

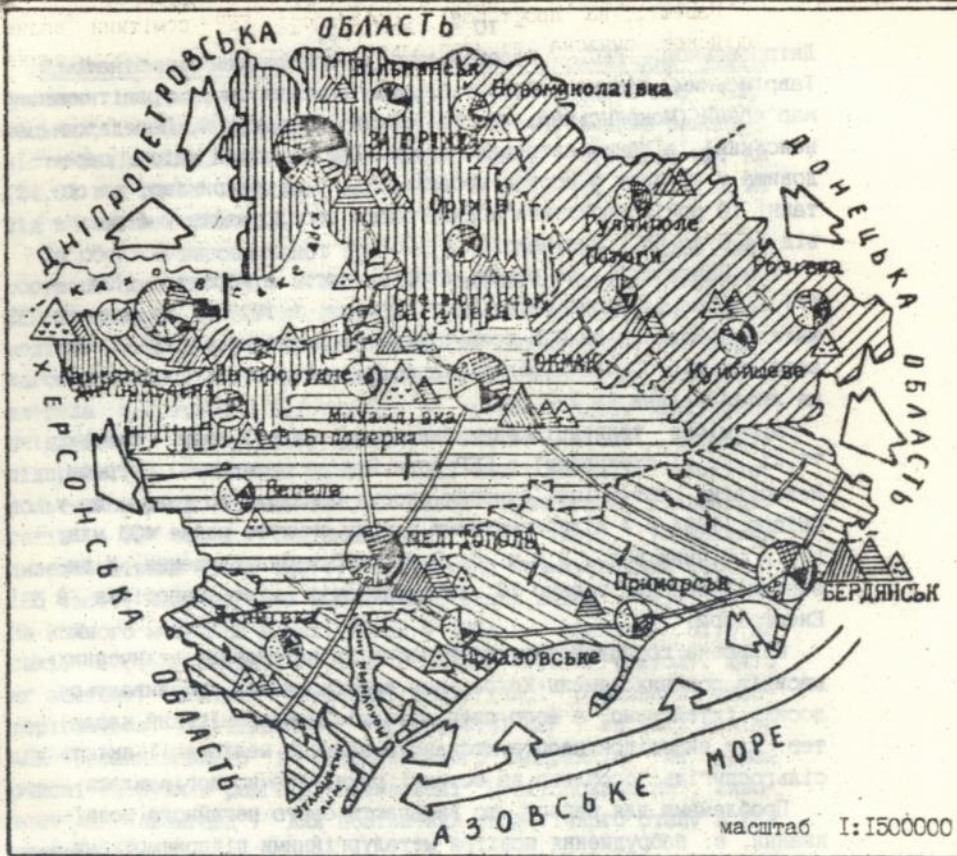
Нарешті, на просторові особливості ЕЕР помітний вплив здійснює сучасна територіальна структура (ТС) і розміщення основних функціонально-структурних елементів ЕЕС Запорізької області. Так, у системі розселення регіону переважають середні і малі міста і селища міського типу. Одночасно виділяється найбільший населений пункт - м.Запоріжжя (902,3 тис. чол.). У територіальній структурі промисловості виділяються Запорізький, Енергодарський, Дніпрорудненський промислові вузли, Мелітопольський, Бердянський, Токмацький промислові центри. В ТС сільського господарства формуються чотири райони спеціалізації. Усі вони є значними джерелами негативної екологічної взаємодії в регіоні.

Еколого-економічні райони Запорізької області.

Аналіз просторової структури основних показників стану ЕЕР Запорізької області, її екологічна оцінка за ступенем інтенсивності використання території, рівнем розораності і лісистості, питомою вагою природних екосистем, порушених земель, площ міських територій, шляхів сполучення і комунікацій, індексу урбанізації, питомою вагою антропогенних пустощів і меліорованих земель дає можливість здійснити еколого-економічне районування і виділити чотири еколого-економічних райони (Картосхема 1, с.9).

1) Каховсько-Придніпровський еколого-економічний район представлений Вілозерським, Запорізьким, Василівським, Вільнянським, Кам'янсько-Дніпровським, Оріхівським адміністративними районами і містами: Запоріжжя, Енергодар, Дніпрорудне, Степногорськ. Площа району складає 7,7 тис. кв. км (28,1% від площі області), населення - 1,3 млн.чол. (60,2%), майже 80% з них мешкає у містах. Еколого-економічні особливості району визначаються функціонуванням потужних металургійних, машинобудівних, енергетичних, мінерально-ресурсних, агропромислових циклів і високорозвинутим сільським господарством.

Каховсько-Придніпровський ЕЕР відрізняється від інших ЕЕР Запорізької області високим рівнем технологічного впливу на навколишнє середовище. Тут постійно діють понад 10,5 тис. стаціонарних джерел забруднення, більшість з яких належить до екологічно небезпечних виробництв важкої індустрії. Найбільш несприятлива (у м.Запоріжжі - критична) екологічна ситуація складається в результаті т.з. "залпових" викидів шкідливих речовин промисловими виробництвами: "Запоріжсталь" - 55% викидів від загальної кількості, Запорізькими АЕС, ДРЕС,

масштаб 1:150000

Льовні позначки:

- ЕНЕРГОДАР
 фактори безпеки х10⁻³
 - гамма-хмара, гамма-грунт,
 вдихання/.

Еколого-економічні райони:
 [Hatched pattern] Каховсько-Придніпровський.
 [Diagonal lines] Мелітопольсько-Молочанський.
 [Cross-hatched] Східно-Гуляйпольський.
 [Vertical lines] Приморський.

Питома вага джерел забруднення/ %/.

1. Металургія.
2. Машинобудівна і металообробна промисловість.
3. Енергетика.
4. Хімічна промисловість.
5. Автотранспорт.
6. Гірничодобувна промисловість.
7. Промисловість будматеріалів.
8. Легка промисловість.
9. Сільське господарство.

Конфліктні ситуації природокористування.

- [Triangle with horizontal lines] сільськогосподарські промислові селитебні лісогосподарські
- [Triangle with vertical lines] лісогосподарські
- [Triangle with diagonal lines] лісогосподарські
- [Triangle with cross-hatch] лісогосподарські
- [Triangle] Ступінь конфліктності
- [Triangle with horizontal lines] високий
- [Triangle with vertical lines] середній
- [Triangle with diagonal lines] низький
- [Circle] Рівень забруднення середовища
- [Circle with horizontal lines] високий
- [Circle with vertical lines] середній
- [Circle with diagonal lines] низький
- [Arrow] напрям екотоків і зрощувальні системи
- [Double line] основні транспортні шляхи
- [Wavy line] природні коридори

ТОКМАК - Міста обласного підпорядкування.

Дніпровською ГЕС, Запорізьким валіворудним комбінатом, Таврійським гірничо-забагачувальним комбінатом, гранітними кар'єрами (Мокрянський, Наталівський, Янцевський, Передаточенський), а також автотранспортом. Погіршується якість середовища у зв'язку з ростом урбанізації. Так, наприклад, за останні 10 років населення м.Енергодару зросло майже у 4 рази - від 14,0 до 55,7 тис.чоловік.

У м.Запоріжжі, де рівень забрудненості атмосфери (ІЗА - 17) - четверте місце серед міст України, в 1994 р. на кожного жителя припадало по 0,5 тони тільки промислових викидів, як наслідок цього - збільшення кількості захворювань і скорочення життя людини на 2-3 роки.

Має місце тенденція зниження якості питної води. Близько 77,4% всієї споживаної в ЕЕР води йде на промислові потреби. Недостатня потужність очисних споруд призвела до того, що у Дніпро (1994 р.) підприємствами району скинуто майже 400 млн. куб.м стічних вод, в т.ч. 54,9 млн.куб.м без очищення. У дисертації проаналізовано ТС забруднювачів міст Запоріжжя й Енергодара.

Сільське господарство, незважаючи на затоплення величезних масивів родючих земель Каховським водосховищем, розвивається досить інтенсивно, а його спеціалізація має приміський характер. Але внаслідок необгрунтованого ведення меліорації якість сільгоспугідь, особливо за останні роки, значно погіршилася.

Проблемами для району, що вимагають свого негайного розв'язання, є: забруднення повітря металургійними підприємствами, Запорізькою ДРЕС, автотранспортом; падіння рівня Бучацького горизонту підземної води у зв'язку з розробкою залізної руди ВМА; відчуження орної землі радгоспу "Перемога" Таврійським ГЗК; абераження зрошуваних земель.

Для вирішення цих проблем потрібно: замінити старе обладнання комбінатів "Запоріжсталь", "Дніпроспецсталь", вивести за місто пекове та смолоперегонне виробництва Запорізького коксохімізаводу, зупинити викиди теплих неочищених вод у Каховське водосховище Запорізькими АЕС і ДРЕС, здійснити комплекс заходів, спрямованих на збереження Бучацького водосносного горизонту, більш ефективно використовувати очисні споруди АПК "Кам'янка", перевести автотранспортні підприємства м.Запоріжжя та Енергодар на використання газу, удосконалити службу моніторингу у сільському господарстві Кам'янсько-Дніпровського, Віловерського і Василівського районів.

2) Мелітопольсько-Молочанський еколого-економічний район охоплює центральну частину області - Мелітопольський, Токмацький, Михайлівський, Веселівський, Чернігівський райони і міста Мелітополь, Токмак, Молочанськ. Площа - 6,6 тис. кв. км (24,0% від площі області), населення - 400,3 тис. чол. (18,9% від населення області).

За обсягом виробленої продукції і розміром екологічних порушень посідає друге місце після Каховсько-Придніпровського ЕЕР і належить до ЕЕР з *середнім рівнем технологічної взаємодії*. Сучасна структура господарства характеризується перевагою машинобудівного і агропромислового виробничих циклів, а джерела забруднення відносяться до третього класу санітарної шкідливості. Серед забруднювачів значне місце займають підприємства: моторний завод - 2029 тис.т викидів, "Мелітопольтепломережа" - 1029 тис.т, завод тракторних гідроагрегатів - 997 тис.т, "Автокольсрлит" - 981 тис.т, Токмацький дизелебудівний - 446 тис.т, ковальсько-штампувальний завод - 135 тис.т, Молочанський молочноконсервний завод - 64,3 тис.т. На кожного мешканця м.Мелітополя у 1994 р. припало: 81,9 кг сажі, 67,1 кг аміаку, 50,1 кг бензолу, 30,9 кг толуолу, 24,5 кг ацетону. Помітні зрушення екологічної рівноваги спостерігаються в сільському господарстві ЕЕР у зв'язку з дією АПК рослинницького і тваринницького напрямків. Не діють очисні споруди в радгосп-племзаводі "Мелітопольський", низовому АПК "Авангард". Для поліпшення екологічного стану в ЕЕР треба:

- зменшити обсяги викидів шкідливих речовин на 30% Мелітопольським моторним заводом, "Мелітопольтепломережею" за рахунок модернізації очисних апаратів, припинити скиди неочищених вод у р.Молочну підприємствами, розташованими в її басейні ("Рефма", "Старт", "Спектр", Токмацький дизелебудівний завод), утилізувати цінні компоненти із відходів: казеїну - молокопереробними підприємствами, шрсту - мелітопольським АО "Теліантус", ввести в дію очисні споруди тваринницьких комплексів. У дисертації розглянуті важливі для ЕЕР проблеми прісної води і збереження Молочного лиману.

3) Приморський еколого-економічний район займає південну частину області (Бердянський, Приазовський, Приморський, Якимівський райони і м.Бердянськ). Площа - 7,7 тис. кв. км (28,1% площі області), населення - 286,7 тис.чол. (13,5% від населення області). За територіальною формою еколого-еко-

номічної активності він належить до районів середнього рівня технологічного впливу на навколишнє середовище в підвищеному індустріальним забрудненням. Його господарство пов'язане в розвитку машинобудівної і металообробної промисловості (заводи "Азовкабель", "Південгідромах", дослідний нафтомаслозавод, дорожніх машин, сільгоспмаши), АПК, рекреаційних виробничих циклів і транспортних функцій м. Бердянська. Важливою господарською функцією ЕЕР є забезпечення продуктами харчування населення, зокрема, понад 0,5 млн. чол., які щорічно приїждять на відпочинок, т.з. "диких" рекреантів.

Джерелами забруднень у районі є необладнані пляжі, неповна каналізація курортної зони. Як наслідок - бактеріологічне забруднення Бердянської затоки в 3-10 разів перевищує допустимі показники. Щодобово місто скидає в море 18-20 тис. куб.м неочищених стічних вод. За рік з ними в затоку потрапляє понад 100 т нафтопродуктів і 1000 т механічних домішок. ЕЕР дуже перевантажений автотранспортом. Екологічна ситуація ускладнюється в зв'язку з розвитком зсувних і абразійних процесів на Бердянському і Ботієвському узбережжі Азовського моря.

Для вирішення екологічних проблем необхідно: ввести у виробництво ресурсозберіжних технологій на підприємствах - Бердянський нафтомаслозавод, "Південгідромах", "Азовкабель", Лозанівський маслосирзавод, Приазовський, Якимівський, Приморський молокозаводи; заборонити розміщення підприємств I-III класу шкідливості в Бердянську, Приморську, Кирилівці, Преславі, тому що ці поселення розміщуються в рекреаційних вузлах та поблизу компенсаційних зон (долини Верди, Кільтичії, Обіточної, Лозоватки, Молочного та Утлюцького лиманів); категорично заборонити скиди забруднених та зовсім неочищених промислових і каналізаційно-побутових стоків у Бердянську затоку та Азовське море; в екологічних вузлах Шелоги, Єфремівка, Лиманське, Косих, Атманай, Азовське слід заборонити подальше аграрне освоєння території, будь-які зрощувальні роботи з метою збереження унікальних куточків природи; встановити природоохоронний, в т.р. заповідний, режим природокористування (Алтагірське, Старо-Бердянське, Радивонівське лісництва, Обіточна, Бердянська та Федотова коси), на території Приморського району (Орловка, Інзівка, Коларівка) - режим бережливого природокористування - малої інтенсивності пасовище господарство; впровадити комплекс заходів, спрямованих на часткове припинення зсувних і абразійних процесів на

Бердянському та Ботієвському узбережжі Азовського моря.

4) Східно-Гуляйпільський еколого-економічний район розташований у східній частині Запорізької області в межах Гуляйпільського, Куйбишевського, Новомиkolaївського, Пологівського, Розівського районів. Займає площу 5,4 тис. кв. км (19,7% від площі області) і нараховує 155,7 тис. населення - 7,3% від обласних показників. Цей район відноситься до ЕЕР з низьким рівнем технологічного впливу на навколишнє середовище. Найкрупнішими у районі забруднювачами навколишнього середовища є Царекостянтинівський шибневий завод, підприємство по виробництву хлорелі - радгосп "Придонецький", Гуляйпільський (потужність 155 т фуражу цілодобово) і Пологівський (138 т) комбікормові комбінати, що зосереджують 40% усіх потужностей і 35% валового виробництва комбікормів у області, Пологівський олійно-екстракційний завод (потужністю 1200 т насіння щодобово).

Районотворчі функції в ЕЕР несе також агропромислове виробництво, тому проблема використання землі має велике значення. Це пов'язано передовсім з його природно-економічними особливостями: 87,3% території складають сільгоспугіддя, з яких 85,9% знаходяться в обробці; 2,1% зайнято лісонасадженнями; 2,3% - будівлями; 3,4% складають ставки і річки; 3,6% - шляхи й інші землі; 5,1% зайнято вододілами, пологими схилами; 2,7% - заплава. У середньому на одного мешканця ЕЕР у 1994 р. припадало 1,3 га сільськогосподарського призначення. Багато сотень га земель вийшли із господарського обігу в зв'язку з розвитком яружно-балкової системи. Малі річки не здатні впоратися із зливним матеріалом з вододілів, тому вони замулюються, йде процес їх деградації (р.Конка, Кальчик, В.Терса, Берда, Янчул, Гайчур). Для покращення екологічної ситуації необхідно: привести в робочий стан очисні споруди підприємств - "Коогулянт", комбікормових комбінатів (Гуляйполе, Пологи), радгоспу "Придонецький"; припинити відчуження родючих земель під кар'єри (Кінсько-Роздорський каоліновий, Куйбишевський, Розівський гранітні, Софіївський мігматитовий); впровадити заходи, спрямовані на припинення розвитку яружно-балкової системи (Пологівський район).

Головні висновки і результатами роботи.

Проведений аналіз сучасної взаємодії суспільства і природи, що склалася у Запорізькій області, дозволив автору сформулювати основні положення еколого-економічного районування

регіону в цілому, які у зв'язку з розробкою завдань дослідження можуть бути реалізовані таким чином; а) процес еколого-економічного районування складається під безпосереднім впливом просторово-часового єднання найрізноманітніших явищ суспільного життя і природи; б) критерієм виділення тих чи інших ЕЕР є рівень розвитку відтворювальних процесів: екологічних (природних) і економічних (матеріальних) умов життя людей; в) рівень розвитку ЕЕР визначається не тільки і не стільки забрудненням, скільки оптимумом співвідношення екологічних і економічних структурованих компонентів території, а оцінка цього оптимуму найбільш перспективна при спільному моделюванні і створенні відповідних еколого-економічних районів рівних рівнів.

Найважливішою умовою успішного вирішення завдання керування процесом взаємодії економіки і природи є вдосконалення форми статистичної звітності в галузі охорони навколишнього середовища, тобто покращення якості первинної інформації. Нарешті, в результаті проведеного дослідження проблем еколого-економічного районування Запорізької області одержана нова наукова і практична інформація про просторово-часовий аспект формування середовища суспільного відтворення. Встановлено, що природоохоронні вимоги окремих територій визначаються потенціалом їх структур, енергією самовідтворення природних компонентів навколишнього середовища і в результаті характеризуються просторово-часовою локалізацією комплексу екологічних проблем різної гостроти. На базі цих природоохоронних вимог формують компенсаційні зони обмежень або навіть недопустимості розвитку тих чи інших видів господарської діяльності, що дозволяє забезпечити на перспективу сприятливі умови життя і розвитку екологічно припустимих форм господарювання як в області у цілому, так і в окремих еколого-економічних районах.

Основні положення дисертації викладені в публікаціях:

1. Еколого-економическое районирование Северо-Западного Приазовья. М.; НПО "Информация", Ч.1.- 1991, - 157 с.
2. Экономико-географический подход к исследованию эколого-экономических систем. - Симферополь, - 1990, - 12 с. Деп. в Укр. НИИТИ. 19.02.90 N 243 - УК 90.
3. Агропромисловий комплекс: яким йому бути? //Хрестоматія в географії Української РСР. Посібн. для вчителя.- Київ: Рад.школа.- 1981.- С. 90-92.

4. Основные направления развития кормопроизводства в Северо-Западном Приазовье //Географический анализ природных и социально-экономических образований: Тез.докл., науч. практ. конф. Татарского филиала ГО СССР.- Казань, 1986.- С. 46-47.
5. Население как элемент эколого-экономической системы Северо-Западного Приазовья //Экология: Проблемы образования и воспитания. Тез.докл. рег. науч. практ. конф.-Переяслав-Хмельницкий,1990.-С.103-104 (в соавторстве).
6. Комплексні дослідження мінеральних ресурсів //Природа та господарство Північного Приазов'я.- Мелітополь,1993.-С.76-78 (у співавторстві).
7. Regionalization of Priazovie's territory by the character agricultural using of lands. International conf. Protection of soil enuirin nent by avoidance of conpaction and proper soil tillage. Ukraine, Melitopol, 23-27 august, 1993. p. 108-110.
8. Problems of irrigative lands of Azov region. International conf. Protection of soil enuirinnent by avoidanse of conpaction and proper soil tillage. Ukraine, Melitopol, 23-27 august, 1993. p. 88-90.
9. Об'єктивні основи формування еколого-економічних районів Північно-Західного Приазов'я //Природа та господарство Північно-Західного Приазов'я.- Мелітополь, 1993.- С.78-80.
10. Проблеми територіальної організації АПК Північно-Західного Приазов'я //Еколого-економічні проблеми розвитку агропромислового виробництва в Україні в умовах формування ринкових відносин. Респ.наук.практ.конф.-Київ - Мелітополь,1993,-Ч. II.-С.130-131,тези (співавтор А.Т.Тамбовцева).
11. Концепция эколого-экономического районирования территории мезорегионального уровня //Проблемы экологии и природопользования.-Мелітополь,1994.-С.194-198.
12. Мінеральні багатства Запорожської області //Проблеми екології та природопольовання.-Мелітополь, 1994,С.188-193 (соавтор А.Т.Тамбовцева).
13. Сучасні проблеми екології Молочного лиману //Природа і господарство Приазов'я.-Мелітополь,1995.-С.35-37 (співавтор А.Т.Тамбовцева).

ТАМБОВЦЕВ Г.В. ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЙОНИРОВАНИЕ ЗАПОРОЖСКОЙ ОБЛАСТИ. Диссертация на соискание ученой степени кандидата географических наук, по специальности 11.00.02 - экономическая и социальная география. Одесский государственный университет имени И.И.Мечникова. Одесса, 1996.

Защищается исследование, посвященное теоретическому и практическому изучению эколого-экономического районирования Запорожской области. Показано, что эколого-экономическое районирование призвано дать представление о том, насколько хозяйственная деятельность в данном регионе является рациональной с географических позиций. Обоснована гипотеза объективности существования эколого-экономического района (ЭЭР); возникновение ЭЭР связано с нарушением воспроизводственных функций территории, а уровень развития определяется не только загрязнением, а прежде всего характером фактического соотношения экологических и экономических структур и компонентов территории. Оценивается характер антропогенного внедрения в природную среду, раскрываются причины эколого-экономических проблем и обосновываются пути оптимизации природопользования.

TAMBOVTSEV G.V. ZAPOROSHYE REGION ECOLOGIC-ECONOMIC DIVISION INTO DISTRICTS. Theses on the competition of scientific degree of geographical sciences candidate, on speciality 11.00.02 - economic and social geography. Odessa State University named after I.I.Mechnikov, Odessa, 1996.

The research devoted to the theoretical and practical study of Zaporozhye region ecologic-economic division into districts is defended. It is shown that ecologic-economic division into districts must give the idea of the fact if the economic activity in this region is rational from the geographical point of view. The hypothesis of ecologic-economic region (EER) formation is suggested. It is determined that origin of EER is connected with the break of reproducing territory functions. It is proved that the level of EER development is determined not only by solution but most likely by optimum of ecological and economic structural components correlation. It is done the description of economic position dealing with the introduction and the change of natural processes course into natural surroundings. The observations on ecologic-economic problems reasons and the optimum ways of natural use are expressed.

Ключові слова. Районування, еколого-економічний район, коеволюція

· Бумага писчая. Формат 60 х 84. Усл. печ. лист. 1,0
Тираж 120 экз. Заказ 68496

457152

AB 33.928

AB 33.928